KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA
884 16 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

PISÁRČIKOVÁ, M.: Slovesá s príznakom zdrobnenosti a ich synonymické vzťahy . . 33
MLACEK, J.: O vývine zloženia prísloví a porekadiel . . . 38
DVONČ, L.: Akademické tituly a ich skratky 45
UHLÁR, V.: Vrchy a vrchári 48

Rozličnosti

Borievka netata. M. Majtánová 53
Nadnes, nie prednes. M. Ivanová-Šalingová . . . 55

Správy a posudky

Fyziologická fonetika pre vysokoškolákov. E. Tvrdoň . 56
Ukážkový zväzok Slovníka slovenských nárečí. P. Žigo 59

Spytovali ste sa

Ustupujú jednočlenné vety? J. Ružička 61
Stojí vonku, či stojí von? M. Považaj 61
Predmetová, či predmetná komisia? V. Betáková . . 62
Hrdinovia Inžinierskej odysey. A. Rýzková 63
Prezencia — prezentácia E. Rísová 63

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 15 — ČÍSLO 2

Slovesá s príznakom zdrobnenosti a ich synonymické vzťahy

MÁRIA PISÁRČIKOVÁ

Pri posudzovaní vzťahu slovies s príznakom zdrobnenosti typu *škrabkať, motkať sa, klepkať* k základovým slovesám *(škrabať, motať sa, klepať)* si treba objasniť predovšetkým to, či ide o varírovanie v rámci jedného slova (teda o varianty) alebo o samostatné slová (synonymá). Vidí sa nám oprávnený predpoklad, že tieto slovesá predstavujú samostatné slová. Dôkazom toho je ich tvorenie spočívajúce v tom, že do základu slovesa sa vsúva slovotvorná morféma *-ka-* (prípadne jej varianty *-inka-, -ika-, -unka-, -uška-* a pod.), ktorá jednak spôsobuje zmenu v lexikálnom význame základového slovesa a jednak mení jeho štylistickú hodnotu. V takomto spôsobe tvorenia možno hľadať paralelu s tvorením predponových slovies a s ich vzťahom k odvodzovacím základom. Na rozdiel od slovies tvorených predponami však slovotvorná morféma pri slovesách s príznakom zdrobnenosti nespôsobuje zmenu gramatického rázu, t. j. nemení vid, väzbu ani intenciu slovesného deja odvodených slovies oproti ich základom.

Slovotvorná prípona *-ka-* sa svojím významom zaraďuje medzi ostatné prípony s morfémou *-k-*, ktoré vyjadrujú v slovenčine vo všeobecnosti zdrobnenosť. Kategória zdrobnenosti sa týka všetkých hlavných slovných druhov, t. j. podstatných mien, prídavných mien, príslovie k i slovies. Pravda, pri jednotlivých slovných druhoch má svoj špecifický ráz, ktorý je daný práve sémantickými osobitosťami daného slovného druhu. Keďže kvantitatívne zdrobňovanie sa najviac týka predmetov, kategória zdrobnenosti sa najvýraznejšie prejavuje

pri podstatných menách, i keď aj tu pristupujú ešte ďalšie okolnosti (rozličné stupne expresivity, melioratívnosti, familiárnosti a pod.). Pri zdrobnených prídavných menách typu *maličký, peknučký, drobunký* sa vyjadruje vyššia intenzita alebo vyššia miera vlastnosti (porov. i Horecký, 1959, s. 178) vždy spolu s kladným citovým hodnotením tejto vlastnosti. Podobným spôsobom sa prejavuje kategória zdrobnenosti pri paralelných príslovkách.

Najvyššiu mieru sémantickej samostatnosti vo vzťahu k svojim odvodzovacím základom majú slovesá. V porovnaní so zdrobnenými podstatnými menami priberajú (slovotvornou morfémou *-ka-*) také významové komponenty, ktoré ich kladú do postavenia slovotvorných synoným. Slovesné deje nemožno kvantitatívne zdrobňovať v takom zmysle ako podstatné mená. Kategória zdrobnenosti sa pri nich prejavuje špecifickým spôsobom. Už sme spomenuli, že odvodzovacia morféma *-ka-* je svojou povahou (t. j. tým, že spôsobuje zmenu významu základového slovesa) blízka slovesným predponám. Ak berieme do úvahy, že slovesné predpony (okrem čisto vidových) spôsobujú zmenu spôsobu slovesného deja, môžeme pripustiť, že takúto zmenu spôsobuje pri slovesách aj slovotvorná morféma (prípona) *-ka-*. Slovesá ňou utvorené potom možno pokladať za istú lexikálnogramatickú skupinu spôsobu slovesného deja. Dobre to potvrdzuje jednak spoločný sémantický príznak a jednak osobitná morfémová charakteristika. Pri bližšom určení spôsobu slovesného deja (ako veľmi všeobecnej kategórie) vychádzame z triedenia E. Sekaninovej (1980, s. 40, 104) a slovesá s príznakom zdrobnenosti zaraďujeme do skupiny slovies vyjadrujúcich modalitnosť deja (okrem toho autorka vydeľuje lokalizovanosť a temporálnosť deja). V rámci modalitnosti deja možno skúmanú skupinu slovies vyčleniť ako typ modalitno-intenzitných slovesných dejov s rozličnými stupňami intenzity deja (*stenkať* = slabo stenať, *klepkať* = jemne, potichu klepať, *bežkať* = pomaly, mierne bežať atď.). Spôsob slovesného deja tu vždy sprevádza výrazná expresivita. Zdrobňovanie, ktorého podstata je zmena v kvantite, sa pri slovesách prejavuje tak, že kvantitatívny príznak sa mení na kvalitatívny. Vyplýva to z povahy slovies pomenúvajúcich dynamické príznaky vecí, ktoré sa nedajú kvantitatívne merať.

Slovotvorná morféma *-ka-* nevyjadruje však pri slovesách zdrobnenosť v každom prípade. Mimo našej pozornosti stoja slovesá, pri ktorých morféma *-ka-* je súčasťou základu slova, napr. *ťažkať si, líškať sa, počkať,* alebo sa pripína k neslovesným základom, napr. *tykať, poďkať, mojkať,* resp. ide o neodvodené slovesá, napr. *nutkať, šepkať, lákať* (porov. Morfológia slovenského jazyka, s. 439—440).

Základnú skupinu slovies s príznakom zdrobnenosti tvorí produk-

tívny typ odvodenín od slovies sémanticky dosť ohraničených na deje týkajúce sa najmä fyzických a psychických prejavov (a stavov) človeka. Vo veľkej miere ide o bezpredmetové slovesá. K slovesám vyjadrujúcim fyzické prejavy a stavy človeka (príp. aj iných živých bytostí) patria: *stonkať, stenkať, plačkať, mrnkať, chrumkať, hryzkať, žerkať, strebkať, lizkať, chlipkať, zobkať, papkať, cuckať, cickať, grckať, spinkať, hajkať, driemkať, buvinkať, čučkať, ľučkať, chrapkať, svrbkať, boľkať* (= bolieť), *ležkať, sedkať* a pod. K slovesám vyjadrujúcim pohyb subjektu patria slovesá typu *skackať, krivkať, kyvkať sa, bežkať, motkať sa, kopýtkať sa, cofkať, ľažkať si, sadkať si, kopkať, dupkať, cupkať* a pod. Psychické, verbálne a citové prejavy vyjadrujú činnosť rúk (zriedkavejšie inej časti tela) so zameraním na nejaký objekt: *škrabkať, štipkať, šklbkať, drapkať, dlabkať, hrabkať, hmatkať, chmatkať, chytkať, mackať, klepkať, klopkať, buchkať, čľapkať, capkať, ďobkať, oblapkávať, strckať, sockať, mrdkať, kreskať, zberkať, sypkať, čiarkať, stružlikať, robkať, bavkať sa* a pod.

Od základov všetkých uvedených skupín sa tvoria prefixáciou (predponami) celé rady odvodených slovies, ku ktorým sa pritvárajú slovotvornou morfémou *-ka-* ďalšie odvodeniny, takže počet slovies s príznakom zdrobnenosti sa niekoľkokrát znásobuje, porov. *chrumkať, zachrumkať (si), pochrumkať (si), schrumkať, vychrumkať; kyvkať (sa), zakyvkať, prikyvkať, dokyvkať sa, pokyvkať (sa)* a pod. Ich počet sa ešte zvyšuje variantnými príponami *(hajkať, hajuškať, hajinkať, hajenkať)*.

Slovesám s príznakom zdrobnenosti je významovo veľmi blízka skupina slovies odvodených od citosloviec. I keď morféma *-ka-* tu plní primárne slovotvornú funkciu, napr. *žblnkať, kvapkať, ujúkať, hmkať, jojkať, fikať, fidlikať, čvirikať*, v niektorých prípadoch prináša aj významové a štylistické posuny smerom k zdrobnenosti a expresívnosti: *klipkať, hopkať, kuckať, havkať*. Keďže odvodzovacím základom týchto slovies nie sú slovesá, neutvárajú páry typu *bežať — bežkať, kopať — kopkať*. Niektoré slovesá s citoslovcovým základom však jestvujú v pároch: v základnej bezpríznakovej podobe, ako aj v podobe s príznakom zdrobnenosti *(ďobať — ďobkať, čliapať — čliapkať, búchať — buchkať, cápať — capkať)*. Zaradili sme ich do niektorej z predchádzajúcich skupín. Vzťahy medzi členmi týchto párov, ako aj vzťahy medzi členmi ostatných dvojíc sú rozmanité a sú predmetom rozboru v ďalšej časti článku.

Medzi slovesami s príznakom zdrobnenosti a ich odvodzovacími základmi jestvuje vzťah slovotvornej synonymie. Za slovotvorné synonymá sa všeobecne pokladajú slová so spoločným lexikálno-sémantickým základom a rozličnými afixami, ktoré obmieňajú význam a štylistickú hodnotu slova (porov. napr. Grečko, 1966). Prípona *-ka-*

dodáva odvodeným slovesám významové odtienky, ktoré sa dajú opisom vyjadriť tak, že dej prebieha po troche, zľahka, pomaly, slabo, jemne, potichu, príjemne, spokojne, milo atď. Príklady: *zobkať* = po troche zobať; *drapkať, šibkať* = zľahka driapať, zľahka šibať; *motkať sa* = pomaly sa motať; *svrbkať, stonkať* = slabo svrbieť, slabo stonať; *chrumkať* = jemne chrúmať; *klepkať, spievkať* = potichu klepať, ticho spievať; *hovkať si* = príjemne si hovieť; *sedkať si* = spokojne si sedieť; *bavkať sa* = milo sa baviť.

Vždy prítomný expresívny príznak vyjadruje oproti východiskovému slovesu kladný, žičlivý postoj k deju. Tento postoj sa prejavuje raz ako zjemňovanie skutočnosti *(chrápať — chrapkať, grcať — grckať, mrdať — mrdkať)*, inokedy ako výraz familiárneho vzťahu, najmä vzťahu k deťom *(spať — spinkať, papať — papkať, bežať — bežkať)* alebo ako výraz zdvorilosti (najmä v ľudovej reči alebo v hovorových prejavoch, napr. *sadnite si — sadkajte si)*.

Ako vidieť, významové a expresívne príznaky obmieňajú význam a štylistickú hodnotu členov synonymických dvojíc, ale nie zasa natoľko, aby tieto dvojice strácali ráz synoným. Zdrobňujúca slovotvorná morféma *-ka-* len zriedkavo spôsobuje významový rozpad takejto dvojice. Tak je to napr. pri slovesách *modliť sa* a *modlikať*. Základné sloveso *modliť sa* má význam „konať modlitbu" (v náboženskom zmysle), kým *modlikať* značí „naliehavo prosiť" (vo všeobecnosti). O významovom rozštiepení svedčia aj rozličné väzby týchto slovies. Sem patrí aj dvojica slovies *bozať — bozkať*, pri ktorej základné sloveso nadobudlo zhoršený význam o odvodená podoba so zdrobňujúcou príponou sa stala neutrálnym, neexpresívnym slovesom (porov. Ondruš, 1970). Synonymický pár netvoria ani slovesá so spoločným citoslovcovým základom *žmúriť — žmurkať*, pretože sa nezhodujú ani v jednom zo svojich významov. Výnimočné postavenie majú aj slovesá, ktoré majú vlastnosti slovies so zdrobňujúcim príznakom, no nemajú svoje nepríznakové páry, napr. *čankať* (peknými slovami prehovárať) alebo *voľkať si* (dopriavať si pohodlie). Pri ich tvorení z neslovesných základov slúžili za model slovesá s príznakom zdrobnenosti, takže tu možno hovoriť o analogickej slovotvorbe (porov. Furdík, 1970).

Je známe, že synonymické vzťahy sa realizujú v slovnej zásobe často veľmi zložito, najmä pri viacvýznamových slovesách. To značí, že niekedy sa synonymia (t. j. významová blízkosť) prejavuje pri dvojici slov vo všetkých významoch, inokedy sa zhoda týka iba niektorých významov (alebo len jedného z nich). Takéto vzťahy zhôd a rozdielov v jednotlivých významoch jestvujú aj pri slovotvorných synonymách, ktoré tu rozoberáme.

Najužším synonymickým vzťahom sú späté dvojice typu *driemať*

— *driemkať, papať — papkať, hovieť si — hovkať si, búvať — buvinkať,* pretože už základové sloveso obsahuje významové prvky typické pre slovesá s príznakom zdrobnenosti. Úzka synonymická spätosť je daná aj tým, že ide o slovesá s jedným významom. Rozdiely sa pri nich prejavujú najmä v miere expresivity.

Synonymické vzťahy sa plne realizujú aj pri viacvýznamových slovesách, ak medzi dvojicami jestvuje významová korešpondencia. Tak je to napr. pri dvojici synoným *chrápať* (1. vydávať pri spaní hrdelné zvuky; 2. expr. tvrdo spať) a *chrapkať* (1. expr. pri spaní vydávať tiché hrdelné zvuky; 2. expr. driemať, spať) alebo *chrúpať* (1. drviť medzi zubami; 2. vydávať praskavý zvuk) a *chrupkať* (1. expr. jemne chrúpať; 2. expr. vydávať jemný práskavý zvuk).

Ako čiastočné synonymá treba hodnotiť dvojice slovies, ktorých významová stavba nekorešponduje. Napr. sloveso *chytať* má podľa Slovníka slovenského jazyka osem významov, no iba dva z nich utvárajú synonymické páry so slovesom *chytkať*, porov. *chytať/chytkať niekoho za ruku; chytať/chytkať si hlavu,* ale iba *chytať* (loviť) *vtáky, chytá* (zmocňuje sa) *ho strach, farba dobre chytá* (lepí sa). Pri mnohých odvodených slovesách s príznakom zdrobnenosti sa utvárajú vlastné významy, ktoré nemajú paralely pri základných slovesách. Synonymické vzťahy sa tu realizujú ešte zložitejšie: *strúhať/stružlikať hračky, ozdoby (z dreva),* ale *strúhať (ostruhávať) ceruzu, strúhať zemiaky.* Sloveso *stružlikať* vo význame „neumelo hrať na husliach" netvorí synonymický pár so slovom *strúhať,* ale vstupuje do radu synoným *pidlikať, fidlikať.*

Rôznorodosť synonymických vzťahov pri tomto type slovies iba potvrdzuje ich plnoprávne postavenie v slovnej zásobe. Pravda, treba rátať s dostatočným stupňom lexikalizácie, pretože zdrobňujúcu príponu možno pridávať (napr. v reči v styku s deťmi) k ľubovoľným slovesám.

Pri rozbore slovies typu *stenkať, klepkať* sme zistili, že tieto slovesá patria do osobitnej sémantickej kategórie vyjadrujúcej v slovenčine zdrobnenosť. Na rozdiel od iných slovných druhov sa zdrobnenosť pri slovesách prejavuje špecificky. Vzhľadom na výrazný sémantický príznak a morfémovú charakteristiku ich možno chápať ako osobitnú lexikálno-gramatickú skupinu vyjadrujúcu spôsob slovesného deja (modalitno-intenzitný typ).

Stojí za pozornosť, že kategória zdrobnenosti sa pri slovesách nevyskytuje vo všetkých slovanských jazykoch (nepozná ju ani najbližšia čeština). Známa je napr. ešte v juhoslovanských jazykoch a v lužickej srbčine.

Analýza významových a štylistických zložiek slovies s príznakom zdrobnenosti a slovies, od ktorých sa odvodzujú, ukazuje na vzťah

slovotvornej synonymie. Tento vzťah sa (tak ako pri iných synonymách) prejavuje v rozličných stupňoch.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

FURDÍK, J.: Slovotvorná analógia a analogická slovotvorba. Jazykovedný časopis, *21*, 1970, s. 54—59.

GREČKO, V. A.: Odnokorennyje sinonimy i varianty slova. In: Očerki po sinonimike sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka. Moskva — Leningrad, AN SSSR 1966, s. 118—134.

HORECKÝ, J.: Slovotvorná sústava slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1959. 218 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

ONDRUŠ, Š.: Ako sa zrodil bozk. Kultúra slova, *4*, 1970, s. 299—301.

SEKANINOVÁ, E.: Sémantická analýza predponového slovesa v ruštine a v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Veda 1980. 200 s.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6. zv.

O vývine zloženia prísloví a porekadiel

JOZEF MLACEK

Nadväzujúc na staršie frazeologické výskumy, mnohí súčasní bádatelia zdôrazňujú pri výklade pôvodu frazém myšlienku, že tieto jednotky nevznikajú iba posunom významu (sémantickou transformáciou) a ustálením voľných slovných spojení, ale veľmi často vznikajú aj ako výsledok zužovania alebo naopak rozširovania už existujúcich ustálených jednotiek. Jeden z popredných priekopníkov takéhoto výkladu frazeológie V. M. Mokijenko sledoval, ako sa na báze explicitnosti vyjadrovania utvorila frazéma zo slova, väčšia (s viacerými slovami, širšia) frazéma z menšej, príslovie z frazémy a napokon bájka z frazémy aj z príslovia (Mokijenko, 1976 b).

Ten istý autor však v iných svojich prácach vyzdvihuje aj platnosť opačného princípu pri vzniku nových frazém, platnosť implicitnosti. Podľa tohto princípu je v jazyku známy (a vo frazeologickej teórii sa niekedy dokonca pokladal za jediný, kým predchádzajúca explicitnosť sa obchádzala alebo nedoceňovala) aj opačný postup, totiž zužovanie bájky na príslovie, príslovia na (vlastnú) väčšiu frazému,

väčšej frazémy na menšiu a napokon frazémy na jednoslovné pomenovanie (Mokijenko, 1976 a). Napriek tomu, že ostatný krok obidvoch uvedených procesov (pri explicitnosti zmena príslovia, resp. inej väčšej frazémy na bájku, pri implicitnosti zasa zmena menšej frazémy na jedno slovo) už prekračuje hranicu frazeológie, takéto chápanie frazeologizácie je pri veľkej časti celej frazeológie nielen veľmi inštruktívne, ale aj materiálovo verifikovateľné (porov. napr. Mlacek, 1980).

V tomto príspevku nebudeme sledovať všetky stupne uvedených dvoch procesov, naopak pristavíme sa iba pri jednom stupni takéhoto vývinu — pri prísloviach a porekadlách (parémiách). Konkrétne nám ide o porovnanie lexikálneho zloženia prísloví a porekadiel, ako ho pozná súčasná slovenská frazeológia, s lexikálnym zložením tých istých jednotiek, ako ich pred takmer storočím zachytil A. P. Zátureckývo svojich *Slovenských prísloviach, porekadlách a úsloviach* (Záturecký, 1974 — podľa tohto 3. vydania budeme uvádzať číslo strany pri jednotlivých konkrétnych príkladoch). V tomto príspevku nám teda nejde o také prípady, v ktorých by sa vypúšťaním nejakých zložiek z príslovia alebo porekadla stávala vlastná (teda predovšetkým syntagmaticky stavaná) frazéma, ani o prípady, v ktorých rozširovaním príslovia alebo porekadla vznikajú väčšie ustálené celky, najčastejšie bájky, novšie prerozprávania a pod. Ide nám teda iba o prípady, v ktorých aj po zúžení alebo naopak rozšírení pôvodného príslovia alebo porekadla má dnešná slovenčina zasa iba jednotku na tej istej úrovni. Zátureckého zbierka *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia* poskytuje dostatok materiálu na takéto porovnania starších foriem prísloví a porekadiel so súčasnými.

Na základe uvedeného porovnania zisťujeme vo vývine slovenských prísloví a porekadiel pôsobenie obidvoch naznačených tendencií, tendencie k explicitnejšiemu, širšiemu, ale aj tendencie k implicitnejšiemu tvaru príslovia alebo porekadla. Možno hneď pridať aj to, že v sledovanej oblasti je výraznejšia tendencia k implicitnosti, že vo väčšine prípadov, v ktorých zaznamenávame zmenu v lexikálnom zložení príslovia alebo porekadla, ide o zužovanie, zostručnenie lexikálneho zloženia parémie. Nachádzame však aj opačné prípady (teda príslovia a porekadlá, ktorých zloženie sa v novšom vývine rozšírilo o nejaké slovo), ba aj prípady, kde sú stopy obidvoch naznačených tendencií. Najskôr sa pristavíme pri týchto dvoch zriedkavejších typoch zmien.

Treba, pravda, konštatovať, že pri veľkej časti parémií nachádzame úplnú formálnu aj významovú zhodu, že teda mnoho z parémií bolo už v čase zhromažďovania materiálu pre Zátureckého zbierku natoľko ustálených v našom jazyku, že pri nich až po súčasnosť nezazna-

menávame novšie zmeny. Cieľom tohto príspevku je však práve pohľad na tie parémie, pri ktorých sa istý vývin, konkrétne vývin v lexikálnom zložení, zreteľne prejavil. Po tejto poznámke môžeme prikročiť k rozboru naznačených typov zmien v zložení prísloví a porekadiel.

Prísloví a porekadiel, pri ktorých má dnešná slovenčina v porovnaní so Zátureckého zbierkou rozšírené lexikálne zloženie, je pomerne málo. Aj tak tu však možno vydeliť viacej osobitných prípadov. Prvý z nich reprezentuje porekadlo, ktoré má u Zátureckého podobu *Nemému ani vlastná mať nerozumie* (s. 440). V dnešnej slovenčine je známe v ustálenej forme *Nemému dieťaťu ani vlastná mať nerozumie.* Vloženie slova *dieťaťu* môže naznačovať väčšiu konkrétnosť dnešného porekadla, ale v skutočnosti ostáva význam porekadla aj po rozšírení lexikálneho zloženia celého výrazu rovnaký.

Trochu zložitejšia situácia je pri inom prípade rozšírenia slovného zloženia, ktorý je v dnešnej slovenčine zastúpený porekadlom *Z deravého duba iba sova vyletí.* V Slovenských príslovia, porekadlách a úsloviach (ďalej SPPÚ) nachádzame proti zreteľne ustálenej dnešnej podobe (najmä pokiaľ ide o ustálenosť zloženia) viaceré varianty, pri ktorých nás teraz ani natoľko nezaujíma lexikálna variantnosť ako práve variantnosť zloženia. V SPPÚ totiž nachádzame k uvedenej dnešnej podobe takéto variantné jednotky: *Z prázdneho duba iba sova. — Z prázdneho duba iba vrabec alebo sova. — Z pustej stodoly iba sova vyletí* (s. 331). Ak teda odhliadneme od lexikálnej premenlivosti *(prázdneho — deravého, z pustej stodoly — z deravého duba),* sú tu pozoruhodné rozdiely v zložení. V prvých dvoch variantoch nie je slovesná zložka, pričom v druhom z nich je koordináciou ešte násobená menná zložka *(vrabec alebo sova).* Iba v jednom variante, ktorý je však svojou vnútornou formou najďalej od ostatných vtedajších podôb aj od dnešnej formy, sa už slovesná zložka vyskytla. Rozšírenie lexikálneho zloženia uvedenej dnešnej frazémy teda nachádzame iba na pozadí niektorých starších variantov danej jednotky. Možno ešte dodať, že pri poslednom spomínanom variante SPPÚ zachytávajú inú rozšírenú formu, a to výraz *Dakedy aj z pustej stodoly sova vyletí* (s. 331). Pravda, tu už išlo o formu rozšírenú v inom smere, pričom rozšírenie tu znamenalo osobitný významový posun od pôvodnej jednotky.

Druhú spomínanú skupinu prípadov uvedieme takýmito jednotkami: *Hlava za hlavu, oko za oko, zub za zub* (186) — *Ruka ruku umýva, aby obe boli čisté (Ruka ruku umýva, a obe sú biele* — s. 139). Dnešná slovenčina pozná v týchto prípadoch podoby *Oko za oko, (a) zub za zub; Ruka ruku umýva.* Zdalo by sa, že tu už ide o opačnú tendenciu, o zužovanie výrazu. Z porovnania dnešnej aj Zátureckého po-

doby vychodí, že je tu naozaj iba vývin k implicitnejšiemu výrazu. Aj v tomto prípade je však situácia zložitejšia. Vieme, že v obidvoch uvedených prípadoch ide o kalky latinských výrazov, a to: *Oculum pro oculo, et dentem pro dente* a *Manus manum lavat*. Ak porovnáme s týmito formami staršiu aj súčasnú slovenskú podobu, zisťujeme najskôr rozšírenie zloženia a dnes zasa zúženie, ktoré viedlo k zhode s východiskovou latinskou jednotkou v jednom aj v druhom prípade.

Sledovaný materiál však ukazuje, že najčastejšie zaznamenávame zmeny, ktoré súvisia s implicitnosťou výrazu, teda prípady, v ktorých má dnešné príslovie alebo porekadlo užšie zloženie, ako malo ešte u Zátureckého. Ak pritom budeme brať do úvahy myšlienku o typickej symetrickej dvojčlennosti príslovia (Melicherčík, 1974), vychodí nám zistenie, že pri zužovaní formy prísloví ide najčastejšie o takéto dva prípady:

a) V prípadoch, kde malo u Zátureckého príslovie ešte zložitejšiu stavbu, neskorší vývin dospel k súčasnej dvojčlennej štruktúre. Napr.: *Čo si si navaril, to jedz, a keď si si presolil, to je tvoja vec* (362) — *Aký pán, taký krám, takého i koňa mám (178)*. V obidvoch prípadoch ostali v dnešnej slovenčine ustálené iba prvé dve vety (v prvom prípade s prípustnou morfologickou premenlivosťou slova *jedz)*, teda: *Čo si si navaril, to si aj zjedz* a *Aký pán, taký krám.*

b) V prípadoch, kde mala staršia slovenčina jednotku s typickou dvojčlennosťou, zisťujeme v novšom vývine dosť často vypadávanie jednej zložky, takže dnešné príslovie alebo porekadlo má už formu jednoduchej vety. Vysvetlenie tohto postupu nachádzame vo všeobecnej tendencii parémií a frazém všeobecne — v tendencii vypúšťať nadbytočné, resp. nepotrebné prvky. Takýto proces totiž nachádzame najmä pri jednotkách, ktorých dvojčlennosť sa zakladá na paralelizme (aj kontrastnom; Melicherčík, tamže, s. 40), niekedy až na tautológii. Napr.: *Tichá voda brehy podmýva, bystrá preskakuje* (160) — *Nová metla dobre metie a stará necháva (smeti)* (180) — *Keď čert nespí, aj anjel sa obzerá* (49).

Všetky prípady takýchto zmien v lexikálnom zložení príslovia alebo porekadla nemožno mechanicky spájať s princípom dvojčlennosti alebo s jeho narúšaním. Situácia je aj tu zložitejšia. Pri jej opise bude preto potrebné vychádzať zo sémantickej povahy vzťahov medzi jednotlivými zložkami parémie, najmä medzi časťou, ktorá sa zachovala, a časťou, ktorá vo vývine ustúpila alebo celkom zanikla.

Vlastný rozbor tejto problematiky uvedieme niekoľkými príkladmi, ktoré už samy veľa napovedia o istých rozdieloch medzi východiskovými parémiami a zároveň naznačia aj vysvetlenie zúženia v jednotlivých prípadoch. Porovnajme:

Dobrá rada stojí groš, a planá dva (441) — *Sľubuje ti hory-doly,*

a nepodá pohár vody (425) — *Každá líška svoj chvost chváli, dokiaľ si ho nepopáli* (137) — *Komu pánboh, tomu všetci svätí, a komu čert, tomu všetci kati* (138).

Medzi najčastejšie prípady zužovania stavby prísloví a porekadiel patrí vynechávanie celých výpovedí alebo celých súvetí. Ide o dvojvetné aj o mnohovetné jednotky s výrazným paralelizmom. Zužovanie v takýchto prípadoch pritom prebehlo alebo ako vlastné zúženie, teda prosté vynechanie niektorej zložky, alebo ako osamostatnenie jednotlivých zložiek pôvodnej parémie, z ktorých vznikli samostatné, najčastejšie synonymné príslovia alebo porekadlá. Sledujme nasledujúce príklady: *Vtáka poznať po perí, vlka po srsti, človeka po reči* (421 — v súčasnom jazyku stredný člen triády zvyčajne vypadáva) — *Aký vtáčik, taký spev; aký medveď, taký rev; aká sviňa, taký kvik; aký úplaz, taký šmyk; aké drevo, taký cvik* (421 — tendencia k osamostatňovaniu jednotlivých častí, pričom niektoré z nich ustupujú, resp. sa nahrádzajú inými, produktívnejšími; porov. *Aké drevo, taký klin* — porekadlo známe aj ako zložka iného takéhoto mnohočlenného porekadla) — *Skúpy dva razy platí, lenivý dva razy chodí* (263 — tendencia k osamostatňovaniu zložiek).

Podobný vývin zisťujeme aj pri parémiách s opozitnou významovou výstavbou. Z dvojvetných celkov tu zvyčajne ostáva iba prvá časť alebo sa — zriedkavejšie — prejavuje tendencia osamostatňovať jednotlivé zložky do osobitných prísloví alebo porekadiel. Porov.: *Dobrá rada stojí groš, a planá dva* (441) — *Sľubuje ti hory-doly, a nepodá pohár vody* (425; tu okrem vypustenia opozitnej časti nachádzame aj posuny v prvej časti, jej prechod spomedzi parémií medzi vlastné frazémy: *sľubovať niekomu hory-doly*) — *Tichá voda brehy podmýva, bystrá preskakuje* (160 — vo všetkých týchto troch prípadoch ustúpila druhá časť) — *Pýcha hladom dýcha a pokora zlatá komora* (408 — sklon k osamostatneniu jednotlivých častí, pričom pri prvej z nich sa prejavujú posuny vo význame aj v zložení: *Pýcha peklom dýcha, Pýcha predchádza pád*).

Pravda, pri tomto type zmien nachádzame aj zužovanie zloženia parémie v inom smere, ale to sú ojedinelé prípady, kým predchádzajúce postupy sa javia ako isté pravidlo. Zo zaujímavých jednotlivostí uvedieme iba tento jeden pozoruhodný príklad: *Dobre hovoriť je striebro, dobre mlčať je zlato* (436). Ak túto formu porovnáme so súčasnou podobou *Hovoriť striebro, (a) mlčať zlato* (pričom možno konštatovať, že druhá časť sa čoraz častejšie vyskytuje aj celkom samostatne), nachádzame okrem implikovania spony v obidvoch častiach rozdiel predovšetkým vo vypustení slova *dobre* takisto v obidvoch zložkách. Je to však rozdiel, ktorý posúva význam celého porekadla.

Paralelný s vývinom obidvoch uvedených typov je aj vývin pri príslovíach a porekadlách so stupňovacím významovým vzťahom medzi zložkami. Napr.: *Do roka proroka a po roku výskoka!* (72) — *Dobre je, keď sa huba obleje, ale lepšie, keď sa do nej naleje* (314). V takýchto prípadoch sa stavba jednotky zjednodušila a druhá časť v novšom vývine zanikla.

Už zbežné poznanie paremiológie napovedá, že príslovia a porekadlá majú veľmi často stavbu podraďovacieho súvetia s koreláciou *kto — ten, aký — taký, čo — to, ako — tak.* Tento typ je najbežnejší nielen v súčasnej slovenčine, ale veľmi častý bol už aj pred storočím. Vedľa početných prísloví a porekadiel tohto typu, pri ktorých je zhoda medzi staršou a novšou podobou, nachádzame v SPPÚ veľmi často parémie, v ktorých sa k tomuto modelu ešte pripája aspoň jedna veta, pričom z významového hľadiska táto veta obsahuje istú konkretizáciu všeobecnej obraznosti prvej časti (o tom porov. aj Melicherčík, tamže), isté dodatky k jej platnosti. Zo spomínanej zásady vypúšťať nadbytočné prvky z parémií logicky vyplynulo, že táto dodatková zložka sa v novšom vývine stráca. Sledujme nasledujúce príklady: *Keď je somárovi dobre, ide na ľad a zlomí si nohu* (407) — *Kto má mrcha ženu, netreba mu chrenu, iskrí sa mu v očiach* (62) — *Aká matka, taká Katka, taká celá jej čeliadka* (70) — *Čo ťa nepáli, nehas, povedám ti, braček mamľas!* (152)

Takýto postup však poznáme aj pri príslovíach a porekadlách s inou výstavbou. Aspoň jeden príklad na ilustráciu: *Jablko ďaleko od stromu nepadá, a keď aj padne, vždy sa stopkou ku pňu obracia* (71).

Zložitejšie zmeny reprezentuje Zátureckého príslovie *Pridaj babku k babce, nazbieraš na kapce a naposledy i na nohavice* (270), pri ktorom už v novšom vývine nejde iba o vypustenie poslednej zložky, ale aj o celkovú prestavbu a o zostručnenie výrazu.

Nakoniec treba zaznamenať zánik jednej časti v takých parémiách, v ktorých je celé ich myšlienkové jadro v jednej časti (vete), kým druhá zložka bola iba akousi rytmickou oporou, prípadne prostriedkom na dosiahnutie spomínaného princípu symetrickej dvojčlennosti vo výstavbe parémií. Napr.: *Žeravý uhoľ páli, koniec dielo chváli* (333).

Vo všetkých prípadoch, ktoré sme doteraz sledovali, sme zaznamenali zmeny dotýkajúce sa celej výstavby príslovia alebo porekadla. Ukázalo sa, že najčastejšie zanikajú doplňujúce, tautologické alebo paralelné zložky. Formálne pritom mohlo ísť o prvú alebo druhú vetu zo súvetnej stavby. Porov.: *Nová metla dobre metie, a stará necháva (smeti)* — *Žeravý uhoľ páli, koniec dielo chváli.* V prvom prípade ustúpila druhá, v druhom zasa prvá veta.

Kvôli relatívnej úplnosti tohto výkladu treba ešte konštatovať exi-

stenciu takých prípadov, v ktorých sa vývinom vysunul z celého príslovia alebo porekadla iba jeden výraz, jedno slovo, pričom platnosť celej jednotky sa nejako podstatne nezmenila. Napr.: *Panská láska na zajačom chvoste visí* (183 — dnes bežnejšie bez slovesa, hoci celkom neznáma nie je ani podoba so slovesnou zložkou) — *Pravda vyjde navrch ako olej na vodu* (501 — ustúpila prirovnávacia zložka, celá jednotka teda stratila charakter prirovnania a lexikálne sa obmieňa aj príslovkový výraz: *navrch — najavo*). *Začal od Adama a Evy* (434 — dnes bežné iba *začať niečo od Adama;* Zátureckého podoba korešponduje s podobami, ktoré má dodnes táto jednotka v iných jazykoch, napr. v nemčine a maďarčine: *bei Adam und Eva anfangen; Ádámtól és Évától [Ádámnál és Évanál] kezdi).*

Hoci sme si predmet tohto príspevku hneď v úvode zúžili iba na jeden typ ustálených výrazov s obraznou platnosťou (príslovia a porekadlá) a iba na jediný typ zmien v ňom (kvantitatívne zmeny lexikálneho zloženia), našli sme pestrú škálu postupov, ktoré sa v tejto špecifickej oblasti uplatnili. Výsledky takéhoto bádania prinášajú isté nové poznatky pre jazykovú prax, ako aj pre jazykovednú teóriu, konkrétne pre teóriu frazeológie. V obidvoch smeroch však zreteľne ukazujú, že frazeológiu treba aj pri jej ustálenosti vždy vidieť dialekticky aj v jej vývine, a teda aj so zmenami.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

MELICHERČÍK, A.: Adolf Peter Záturecký a slovenské príslovia. In.: A. P. Záturecký, Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. 3. vyd. Bratislava, Tatran 1974, s. 17—40.

MLACEK, J.: O spôsoboch vznikania frazém. Slovenská reč, *45,* 1980, s. 268—278.

MOKIJENKO, V. M. (1976 a): Dialektický vzťah „implicitnosť — explicitnosť" a vývoj frazeologie. Slovo a slovesnost, *37,* 1976, s. 4—13.

MOKIJENKO, V. M. (1976 b): Eksplicitnosť i razvitije frazeologii. Slavia, *45,* 1976, s. 113—131.

ZÁTURECKÝ, A. P.: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. 3. vyd. Bratislava, Tatran 1974. 756 s.

Akademické tituly a ich skratky

LADISLAV DVONČ

V súvislosti s novým vysokoškolským zákonom, ktorý prijalo Federálne zhromaždenie 10. apríla 1980 a ktorý bol publikovaný ako zákon č. 39 v 11. čiastke Zbierky zákonov Československej socialistickej republiky, vydanej 18. apríla 1980, sa naša verejnosť zaujíma osobitne o tie časti vysokoškolského zákona, v ktorých sa hovorí o udeľovaní titulov absolventom vysokých škôl. A ak sa hovorí o týchto tituloch, t. j. tzv. akademických tituloch, dôležité sú aj ich skratky, ktoré sa bežne používajú pred menom nositeľa príslušného akademického titulu. V tomto príspevku chceme čitateľov časopisu Kultúra slova informovať o používaní akademických titulov a ich skratiek podľa uvedeného vysokoškolského zákona a pozrieť sa aj na stav v používaní akademických titulov a ich skratiek pred platnosťou tohto zákona, resp. na stav v uvádzaní akademických titulov a ich skratiek v našich normatívnych jazykových príručkách, ktoré vyšli pred uverejnením nového zákona o vysokých školách.

Uvedieme najprv príslušné pasáže zo zákona č. 39 z 10. apríla 1980 o vysokých školách, ktoré sa týkajú udeľovania akademických titulov na našich vysokých školách.

Na vysokých školách a fakultách technického, ekonomického a pôdohospodárskeho smeru sa štúdium ukončuje vykonaním štátnej záverečnej skúšky a vysoké školy priznávajú absolventom uvedených vysokých škôl titul *inžinier* (v skratke *Ing.)*, absolventom študijného odboru architektúra a študijného odboru urbanizmus a územné plánovanie na vysokých školách technického smeru titul *inžinier architekt* (v skratke *Ing. arch.)*.

Na vysokých školách a fakultách univerzitného smeru v lekárskych a veterinárskych študijných odboroch sa štúdium ukončuje vykonaním štátnej rigoróznej skúšky. Absolventom lekárskych fakúlt priznávajú vysoké školy titul *doktor medicíny* (v skratke *MUDr.)*, absolventom vysokých škôl veterinárskych titul *doktor veterinárskej medicíny* (v skratke *MVDr.*).

Na vysokých školách a fakultách univerzitného smeru okrem lekárskych a veterinárskych študijných odborov sa štúdium ukončuje vykonaním štátnej záverečnej skúšky. Týmto absolventom sa nejaký titul, ako to vyplýva zo zákona, nepriznáva. Absolventi vysokých škôl univerzitného smeru, ktorí ukončili štúdium štátnou záverečnou skúškou, môžu v nadväznosti na ukončené štúdium vykonať štátnu rigoróznu skúšku. Po vykonaní štátnej rigoróznej skúšky priznávajú vysoké školy tieto tituly:

a) absolventom právnických fakúlt a Vysokej školy národnej bezpečnosti titul *doktor práv* (v skratke *JUDr.*),

b) absolventom prírodovedeckých a matematicko-fyzikálnych fakúlt titul *doktor prírodovedy* (v skratke *RNDr.),*

c) absolventom filozofických fakúlt a fakúlt žurnalistiky titul *doktor filozofie* (v skratke *PhDr.*),

d) absolventom pedagogických fakúlt a fakúlt telesnej výchovy a športu titul doktor pedagogiky (v skratke *PaedDr.*),

e) absolventom farmaceutických fakúlt titul doktor farmácie (v skratke *PharmDr.*),

f) absolventom Vysokej školy politickej Ústredného výboru Komunistickej strany Československa a absolventom Vojenskej politickej akadémie Klementa Gottwalda titul *doktor sociálno-politických vied* (v skratke *RSDr.*).

Na vysokých školách a na fakultách umeleckého smeru sa štúdium ukončuje štátnou záverečnou skúškou. Vysoké školy umeleckého smeru priznávajú absolventom v študijnom odbore architektonická tvorba titul *akademický architekt*, v študijných odboroch výtvarné umenie a reštaurátorstvo výtvarných diel titul *akademický maliar* alebo *akademický sochár*. V spomínanom zákone o vysokých školách sa v tomto prípade skratky neuvádzajú. Zaužívané sú skratky *akad. arch.* (ktorá nadväzuje na skratku *Ing. arch.*), *akad. maliar* a *akad. sochár*.

Absolventi študijných odborov vied o umení na vysokých školách umeleckého smeru, ktorí skončili štúdium štátnou záverečnou skúškou, môžu v nadväznosti na skončené štúdium vykonať štátnu rigoróznu skúšku. Vysoké školy priznávajú absolventom týchto študijných odborov po vykonaní štátnej rigoróznej skúšky titul *doktor filozofie* (v skratke *PhDr.*).

Na základe toho, čo sme dosiaľ uviedli zo zákona o vysokých školách, môžeme povedať, že sa podľa tohto zákona udeľujú u nás tieto tituly (ich skratky uvádzame v zátvorkách): 1. inžinier *(Ing.)*, inžinier architekt *(Ing. arch.)*, 2. doktor medicíny *(MUDr)*, doktor veterinárskej medicíny *(MVDr.)*, doktor práv *(JUDr.)*, doktor prírodovedy *(RNDr.)*, doktor filozofie *(PhDr.)*, doktor pedagogiky *(PaedDr.)*, doktor farmácie *(PharmDr.)*, doktor sociálno-politických vied *(RSDr.)*, 3. akademický architekt *(akad. arch.)*, akademický maliar *(akad. maliar)*, akademický sochár *(akad. sochár)*.

Jednotlivé pomenovania akademických titulov a ich skratky sa opierajú o tradíciu. V jednotlivostiach sú tu isté odchýlky od poučiek o používaní akademických titulov a ich skratiek uvádzaných v našich (slovenských aj českých) normatívnych príručkách, ktoré vyšli pred uverejnením tohto zákona o vysokých školách. Všimnime si stručne, čo sa o akademických tituloch a ich skratkách hovorí v takýchto príručkách.

V Pravidlách slovenského pravopisu (1971, s. 42) sa spomínajú tieto akademické tituly a ich skratky (najprv sa vlastne uvádzajú skratky, za nimi plné pomenovania): *MUDr.* — doktor medicíny, *JUDr.* — doktor práv, *PhDr.* — doktor filozofie, *RNDr.* — doktor prírodných vied, *PhMr.* — magister farmácie, *Ing.* — inžinier, *dr.* — skratka akademického titulu doktor, *inž.* — skratka titulu inžinier,

inž. dr. techn. — inžinier, doktor technických vied, *dr. pharm.* — doktor farmácie. Ako vidieť, pri tituloch *doktor medicíny — MUDr., doktor práv — JUDr., doktor filozofie — PhDr.* a *inžinier — Ing.* je zhoda v Pravidlách slovenského pravopisu a v novom zákone o vysokých školách. V Pravidlách slovenského pravopisu sa hovorí o doktorovi prírodných vied, zákon sa zmieňuje o doktorovi prírodovedy, inak skratka je rovnaká *(RNDr.).* Pravidlá slovenského pravopisu popri skratke *Ing.* poznajú aj skratku *inž.*, nový zákon, rovnako ako predchádzajúci, ju nepozná. V bežnej praxi sa u nás vždy používala iba skratka *Ing.*, skratka *inž.* sa vôbec nezaužívala (Dvonč, 1967, s. 165). Akademický titul *magister farmácie* (so skratkou *PhMr.)* nový zákon o vysokých školách nepozná, čo znamená, že sa podľa tohto zákona neudeľuje. Používať ho môžu iba tí absolventi vysokých škôl, resp. farmaceutických fakúlt, ktorí ho získali pred uvedením najnovšieho vysokoškolského zákona. Inak v minulosti nebola zákonom ustálená skratka akademického titulu *magister farmácie* (pozri Říhovský, 1954, s. 280; Horecký 1955a, s. 32; Horecký, 1955b, s. 191—192). V zákone sa nespomína ani skratka *dr.*, príp. *Dr.*, ktorú možno pokladať za „skratku skratiek" *PhDr., JUDr.* atď. (okrem skratky *MUDr.*, ktorá sa bežne uvádza v plnom znení, nekráti sa na *Dr.* alebo *dr.).* Používanie skratky *dr.* s malým začiatočným písmenom sa javí ako nesymetrické v porovnaní so skratkou *Ing.* (písanej vždy s veľkým začiatočným písmenom), a preto nie je ani prekvapujúce konštatovanie, že v bežnej pravopisnej praxi sa dávala prednosť skratke *Dr.* pred skratkou *dr.* (Dvonč, op. cit., s. 165). V Pravidlách je aj zmienka o skratke *inž. dr. techn.* Z našich predchádzajúcich poznámok jasne vyplýva, že jej používanie nie je dnes reálne, že tu do úvahy prichádza iba písanie *Ing. dr. techn.* alebo ešte skôr *Ing. Dr. techn.* (nový zákon o vysokých školách však nepozná tento prípad akademického titulu a príslušnej skratky, takže jeho používanie prichádza do úvahy iba u tých absolventov vysokých škôl technického smeru, ktorí ho získali pred platnosťou nového zákona). Pravidlá slovenského pravopisu aj nový vysokoškolský zákon hovoria o akademickom titule *doktor farmácie,* skratku však neurčujú rovnako: v Pravidlách je skratka *dr. pharm.*, v novom zákone *PharmDr.* Nová skratka *PharmDr.* nadväzuje na skratky *MUDr., MVDr., JUDr., PhDr., RNDr.*, v ktorých skratka pomenovania *doktor* je za skratkou pomenovania príslušného vedného a či študijného odboru. Takto je utvorená už aj novšia skratka *RSDr.*, ktorú ešte Pravidlá slovenského pravopisu nespomínajú, zaznamenáva sa však v školskej pravopisnej príručke J. Oravca a V. Lacu (1973, s. 68).

Z tohto prehľadu vidieť, že pri používaní pomenovaní akademických titulov a ich skratiek sa už dnes nemôžeme v plnej miere opie-

rať o Pravidlá slovenského pravopisu, ale ani o spomínanú školskú pravopisnú príručku, lebo aj v nej sú isté odchýlky od nového vysokoškolského zákona. Napr. skratka *MUDr.* sa tu osvetľuje pomenovaním *doktor všetkého lekárstva* (ktoré zodpovedá latinskej skratke *MUDr.*, resp. príslušnému latinskému pomenovaniu *medicinae universae doctor)*, nie pomenovaním *doktor medicíny*, ktoré je v novom zákone. Obidve príručky totiž — celkom prirodzene so zreteľom na čas ich vzniku — zachytávajú starší stav v používaní akademických titulov a ich skratiek.

Pri používaní pomenovaní jednotlivých akademických titulov a ich skratiek udeľovaných podľa nového zákona o vysokých školách treba sa výlučne opierať o tento zákon, resp. príslušné časti tohto zákona o tituloch priznávaných vysokými školami ich absolventom, resp. niektorým absolventom.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

DVONČ, L.: K písaniu skratiek akademických titulov a vedeckých hodností. Kultúra slova, *1,* 1967, s. 164—168.

HORECKÝ, J. (1955a): Ako písať skratku magistra farmácie? (K diskusnému príspevku PhMr. K. Říhovského v 12. čísle tohto časopisu min. ročníka.) Farmácia, *24,* 1955, s. 32.

HORECKÝ, J. (1955b): Ako písať skratku magistra farmácie. Slovenská reč, *20,* 1955, s. 191—192.

ORAVEC, J. — LACA, V.: Príručka slovenského pravopisu pre školy. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973. 608 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971. 424 s.

ŘÍHOVSKÝ, K.: PhMr., PhMg., či promovaný farmaceut. Farmácia, *23,* 1954, s. 280.

Zákon č. 39 z 10. apríla 1980 o vysokých školách. Zbierka zákonov Československej socialistickej republiky, 1980, čiastka 11, s. 167—183.

Vrchy a vrchári

VLADO UHLÁR

Pri sledovaní výskytu a frekvencie slov *vrch* a *hora (vrchy* a *pohorie)* v spisovnej slovenčine sa ľahko mohla pobadať značná nejednotnosť a pohyb. Napokon vhodne a užitočne do tejto problema-

tiky zasiahli terminologické zretele. Výsledky sú zjavné v publikácii *Zoznam vrchov na Slovensku,* ktorú po prerokovaní Slovenskou názvoslovnou komisiou pri SÚGK na zasadnutí 29. 11. 1972 vydal r. 1974 Slovenský úrad geodézie a kartografie (SÚGK) v Kartografických informáciách I.

Kvôli názornosti a dokumentovaniu doterajšieho stavu porovnajme dôsledky v publicistickej praxi. Roku 1964 vo vydavateľstve Šport v Bratislave vyšli napr. turistickí sprievodcovia *Západné Tatry* a *Chočské pohorie,* neskôr *Čerchovské pohorie, Slanské pohorie, Levočské pohorie s Braniskom, Štiavnické pohorie,* r. 1966 *Kremnické pohorie s Vtáčnikom a Žiarom.* V Zozname vrchov na Slovensku sa však už nachodia orografické celky s takýmito zneniami: *Chočské vrchy, Kysucké vrchy, Levočské vrchy, Strážovské vrchy, Štiavnické vrchy, Kremnické vrchy, Slanské vrchy, Bukové vrchy* a nízke a skromné *Zemplínske vrchy* (ale iba *Čergov),* ktoré — pochopiteľne sú záväzné v geografickej, geologickej i turistickej literatúre.

Teda v zemepisných názvoch takýchto geologických vyvýšenín (jednotlivých vrchov a vrchových pásem) sa v spisovnej slovenčine ustálil základný termín *vrch* (pl. *vrchy;* v názvoch typu *Kremnické vrchy* však nejde už o obyčajný plurál, ale o tzv. viazaný plurál, ktorým sa pomenúvajú predmety vyskytujúce sa v skupinách), kým v staršom zemepisnom názvosloví sa v spomínaných dvojslovných názvoch používal výraz *pohorie* (predponovo-príponová odvodenina zo základného slova *hora).*

Obdobne sa ustálil termín *vrchovina* (namiesto *pahorkatina)* v názvoch *Oravská vrchovina, Šarišská vrchovina, Ľubovnianska vrchovina, Bodvianska vrchovina, Cerová vrchovina.* Popri nich však ostal názov *Myjavská pahorkatina* (názov *pahorkatina* tu zostal preto, lebo v geomorfologickom členení sa rozlišuje medzi vrchovinou a pahorkatinou, pahorkatiny sú nižšie ako vrchoviny; tu by sa mohlo uvažovať aj o výraze *vŕškovina* súvisiacom s názvami *vrch* a *vrchovina).*

Sumárne možno povedať, že sa v zemepisnom názvosloví uplatnil významový rozdiel medzi slovami *vrch* a *hora.*

V Slovníku slovenského jazyka I—VI (1959—1968) sa takáto významová diferenciácia slov *vrch* a *hora* pochopiteľne nezvýrazňuje, lebo tento výkladový slovník nemohol zanedbať skutočnosť, že z rozličných príčin (napr. aj príslušnosť k istému nárečiu) si daktorí používatelia spisovného jazyka zamieňajú slová *vrch* a *hora,* čiže ich zavše alebo pokladajú za synonymá, alebo v ich jazykovej praxi je isté kolísanie vplyvom nárečia, staršej spisby a príbuzných slovanských jazykov.

Heslo *vrch* (SSJ V, s. 170) sa v základnom význame charakterizuje ako „vyvýšenina v teréne, vyšší kopec, vyššia hora", kým zasa *hora*

(SSJ I, s. 506) sa v základnom význame určuje ako „väčšia plocha súvisle porastená stromami, les", ale v druhom význame aj ako „väčšia vyvýšenina nad rovinou, vrch, obyčajne porastený stromami". V podstate sa veľmi správne vystihuje stav spisovného jazyka, že vyvýšenina so stromovým porastom je *hora*, hoci *hora* (čiže *les*) je i stromový porast rozsiahlej plochy na rovinatom priestore (*háj* na menšom priestore). Skalné, bralnaté i zemné vyvýšeniny sú *vrchy*, a nie *hory*, a obdobné menšie útvary sú *podvršia*, *návršia*, *návršné roviny* a pod.

V povedomí mnohých používateľov spisovnej slovenčiny sa význam slova *hora* zväčša spája so stromovým porastom, preto sa neraz zastavujú nad textami v novinách a časopisoch, kde sa zamieňajú slová *vrch* a *hora* a kde sa do titulkov i pod obrázky kladie výraz *hory* aj s súvislosti s holými tatranskými štítmi.

Pravdaže, vrchmi sú aj Vysoké a Nízke Tatry, Veľká i Malá Fatra, ale i Malé Karpaty, Tríbeč, Žiar, Branisko a Vihorlat, hoci napr. dolné, spodné okraje Tatier pokrýva súvislá hora (les) a napr. Malé Karpaty, Branisko a Vihorlat sú skoro celé pokryté horou. Kým menšie vyvýšeniny so stromovým porastom sú *hôrky* (sg. *hôrka*), zasa bez porastu je *vrch*, *vŕšok*, prípadne i v názvoch *Malý vrch* a pri ňom iba máločo väčší a vyšší *Veľký vrch* (napr. v Malých Kršteňanoch na hornom Ponitrí, 456 m).

Na rozdiel od jednotlivých vrchov, akým je napr. Choč, Kriváň, detvianska Poľana, Kremenec, Čierťaž a iné, je Tríbeč, Žiar, Branisko, ako aj Považský Inovec, Pohronský Inovec a Slovenské rudohorie pásmom viacerých jednotlivých vrchov väčšmi alebo menej pospájaných. Spomíname to preto, že zavše najmä pri písomnom vyjadrovaní treba upozorniť, že ide o celé dlhé pásmo Tríbeč, Inovec, a nie azda o jednotlivý vrch v ňom, pôv. Tríbeč, Inovec, ktorý však v zemepisnom určení dostal názov *Veľký Tríbeč*, *Veľký Inovec*, hoci sa o nich v bežnej reči vraví iba ako o *Tríbeči* (náreč. *Tribči*), *Inovci* a pod.

Ak sa zavše v takýchto spojeniach vyskytne výraz *pohorie*, treba to pokladať za pretrvávanie staršieho úzu, ktorý v neterminologickom vyjadrení nemožno zamietať. Obdobne v geológii sú pevne ustálené termíny *prahory*, *prvohory*, *druhohory*, *treťohory* a *štvrtohory* a názvy vrchov s nimi nie sú v kolízii.[1]

[1] Boli aj pokusy namiesto prahôr, prvohôr a pod. používať názvy utvorené od slova *vrch*. Húževnatým propagátorom takýchto názvov bol prof. Ján Volko-Starohorský (r. 1942 vyšla jeho kniha Treťovršie a už predtým r. 1939 Štvrtovršie).

V názve vyvýšeniny sa v dvojslovnom pomenovaní v základnom člene raz uplatní slovo *vrch,* napr. *Čierny vrch, Hrubý vrch, Ostrý vrch, Krížový vrch, Kobylí vrch,* kým inokedy aj v Zozname vrchov na Slovensku sa vyskytuje aj v základnom člene výraz *hora,* porov. napr. *Čierna hora* (6×), *Ostrá hora, Strážna hora, Veľká hora.* V takýchto prípadoch je správne rešpektovať dávny krajový úzus. Tak je to aj s názvom *Babia hora* (1725 m), hoci historicky a ľudovo na Orave pre ňu používajú iba názov *Baba*[2].

Výrazy latinských prameňov *mons, montes* (zavše aj *alpes*) treba vždy prekladať slovom *vrch, vrchy,* kým výraz *silva* tlmočiť slovami *hora, les.*

Kým slovo *hora,* nepochybne aj zásluhou svojho zvukového ustrojenia, mnohonásobne napĺňa našu ľudovú poéziu a obdobne aj beletriu a prírodnú lyriku (porov. napr. iba Hviezdoslavov kult hory v Hájnikovej žene, v úvodnom Pozdrave), synonymný výraz *les* v tejto oblasti je oveľa zriedkavejší. Obdobný pomer je aj v slovenskej frazeológii (i v ustálených spojeniach) s rozličnými vzťahmi k životu ľudí aj prírody.

Napr. *Hlava strapatá ako hora. — Ako keby z hory prišiel. — Nevolaj vlka z hory. — Kto sa bojí, nech do hory nechodí. — Hora sama rastie. — Škoda dreva do hory vláčiť. — Sama hora proti sebe porisko dáva. — Hora — bohatá komora. — Jedno drevo ešte nie je hora* (i *Jeden strom nečiní háj*). *— Kto si vytne horu, bude mu rásť na dachu. — V hore je ako vo vojne* (o drevorubačoch). *— Trhajú sa o medveďovu kožu, a medveď po horách behá. — Čečinatá hora — planý háj, listnatá hora — lepší kraj. — Hora je každého, sama rastie. — Múdry berie horu, sprostého hora.*

Slovo *les* nájdeme sotva pár ráz: *Čo je z lesa, len do lesa. — Načo s drevom do lesa? — Ražeň hotový — a zajac v lese.*

Veľmi zriedkavo sa vo frazeológii vyskytuje aj slovo *vrch,* napr. v pokyne voziarom: *Hore vrchom pomaly, dolu vrchom nenáhli, a po rovine zajímaj!* — Zjavne iba upravené do slovenčiny sú tieto dve frazeologické jednotky: *Človek s človekom sa schodí, nie vrch s vr-*

---

[2] Ak sa pre takéto neveľké vyvýšeniny zavše aj používa slovo *kopec,* napr. dakedy v zhode s hornotrenčianskym nárečím z oblasti Rajca a Považskej Bystrice, v neterminologickom spojení sa to dá pochopiť, ale nazývať napr. vrch Minčol, Strážov, Hričov, Kňaží stôl a pod. kopcom je nenáležité.

Slovo *kopec* načim rezervovať pre malú vyvýšeninu (kopec, kopček), príp. pre spojenie *kopec zemiakov* na zimné uskladnenie; pozdĺžna vyvýšenina na väčšie uskladnenie na zimu sa volá *hrobľa* (príslušné sloveso je *zahrobliť*), nie *krecht (krechtovať).*

chom. — Nešiel vrch k Mohamedovi, išiel Mohamed k vrchu (dnes je však bežnejšia podoba so slovom *hora: Keď nejde Mohamed k hore, musí ísť hora k Mohamedovi*).

V odbore lesníctva a drevárstva a v ich terminológii sa zasa na rozdiel od krásnej literatúry celkom jednoznačne uprednostňuje v rozličných spojeniach termín *les* a jeho rozmanité odvodeniny, napr. *lesný, lesník, polesie, polesný, nadlesný, lesná škôlka, lesné práce, lesné cesty,* ba utvoril sa aj systémový výraz *lesovňa* synonymný so starými domácimi výrazmi *horáreň* a *hájovňa.*

Pred Slovenským národným povstaním bolo heslom narastajúcich skupín protifašistických bojovníkov *Do hôr!,* lebo hlboké hory so stromovým porastom poskytujú dobrý úkryt nielen pred nečasom, víchrami, ale aj pred prenasledovateľmi. — Leží na vrchoch, na holých temenách Prašivej, Chabenca a Ďumbiera v Nízkych Tatrách, ako aj na iných našich vrchoch bývajú víchry, fujavice, metelice so snehom.

Po ozrejmení významu a používania slova *vrch* v súčasnej spisovnej slovenčine treba venovať pozornosť aj odvodeným slovám *vrchár, vrchárka.* Výraz *vrchár* je správne tvorený zo základného slova *vrch* odvodzovacou príponou *-ár;* na označenie ženy pristupuje ďalšia systémová prípona *-ka: vrchárka.*

Na Slovensku je pomerne veľa vrchov, a teda aj vrchovitých krajov. Tatranci, Horehronci, Kysučania, Terchovčania, Zázrivčania, Detvania, Beľania (vo Valaskej Belej), Slavkovčania i Dravčania sú *vrchári* (ženy *vrchárky*). Vrchármi sú vlastne aj kopaničiari od Myjavy, Brezovej, ale i spod Javorníkov, lazníci z Veľkého Poľa („štálanci") a Kľaku a pod. V náreči Terchovej obyvateľov vrchov z osád a spod Rozsutca (domácim výrazom *spod Rázsuca)* volajú *vršanmi* a ženy *vršiankami.*

Používanie výrazu *vrchár, vrchárka* má v našej reči a literatúre už svoju tradíciu.

P. Jilemnický píše: *„Boženíkovi už zostala dedina za chrbtom, rozná̈sal* [spisy] *už len vrchárom a po kopaniciach"* (citujeme zo SSJ V, s. 171). Bežne sa vraví o *kysuckých vrchároch.*

Úspešný slovenský prozaik L. Ballek v románe Pomocník (Smena, 1977) má hrdinu Lančariča, ktorý húta, lebo *nevyzná sa v týchto slovenských vrchároch* (s. 281). — Jeho Riečan je *vrchár* z Tajova: *Ach, to jeho ráno vo vrchoch! — Chystal sa na typické situácie života, navyše dedinského, vrchárskeho* (s. 345). — *Rozhodol sa pre prostý život vrchárov, ktorý je pre ľudí vo vrchoch určitou nevyhnutnosťou. Túto miernosť podmieňovala krajina, tvrdý a ťažký život slovenských vrchárov* (s. 346).

Jednoducho proti dolniakom z rovín a nížin sú horniaci z vrchov

vrchármi a *vrchárkami.* Typickými vrchármi sú hrdinovia diel lyrizovanej prózy M. Urbana, J. C. Hronského, Ľ. Ondrejova, M. Figuli, D. Chrobáka, F. Švantnera a ďalších.

V esejistickom predhovore ku knihe umeleckých fotografií *Vrchári* od M. Martinku (Osveta 1975) literárny kritik A. Matuška viac ráz spomína vrchárov. *Lebo hoci pri zemi, sklonený k nej, je vrchár z najrovnejších, najmenej pokrivených ľudí. — Vrchár, človek obyčajný, dobrý syn matere, aj keď býva macochou, patriot i vo vlasti nehostinnej, nepodmanil splna* [tvrdú prírodu], *no ani nepodľahol.*

Alberto Moravia, významný taliansky spisovateľ, najväčší ohlas dosiahol románom, ktorý v slovenskom preklade vyšiel s výstižným názvom *Vrchárka* (Slov. spisovateľ 1959); český preklad má názov *Horalka.*

Úplnejší pohľad na preberanú problematiku si žiada, aby sme sa zmienili aj o pomere obsahu slova *goral* k obsahu slova *vrchár.*

Na severných okrajoch Slovenska na Kysuciach, na Orave a na Spiši sa hovorí goralskými nárečiami, ktoré svojou štruktúrou patria k susedným poľským nárečiam na Podhalí na druhej strane Beskýd. Vrchárov z niektorých dedín z tejto oblasti voláme *goralmi* (sg. *goral*), rešpektujúc ich vlastný spôsob označovania seba samých (porov. i SSJ I, s. 438, heslo *goral*)[3].

Upravovať slovo *goral* na *horal* je v slovenčine pomýlené a neopodstatnené. Poľských goralov možno volať aj vrchármi, ako zasa ukrajinských „horalov" (myslíme na náš slovenský film z tejto oblasti) iba vrchármi.

ul. 5. apríla č. 1, Ružomberok

ROZLIČNOSTI

Borievka netata

V parkoch aj v okrasných záhradách sa často stretávame s nízkymi kríkmi *borievky netaty (Juniperus sabina L.),* ktorej doširoka rozprestreté konáriky aj v zime tešia oči krásou sýto zelených mäkkých čipiek.

[3] O etnicite a pomenovaní goralov porov. nedávnu polemiku v súvislosti s národopisnou monografiou *Zamagurie* (Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1972) medzi recenzentom I. Bohušom a zostavovateľom a redaktorom publikácie J. Podolákom (Nové obzory, *16,* 1974 s. 456—462).

Pôvodnou domovinou *borievky netaty* boli vápencové bralá južnej Európy. U nás, prísne chránená, sa divo vyskytuje miestami na neprístupných svahoch Pienin. Oddávna sa však šírila umelým pestovaním, a to nielen ako okrasná rastlina, ale predovšetkým ako rastlina využívaná v lekárstve.

Už v časoch antiky slúžila ako abortívny prostriedok proti neželateľnej ťarchavosti, hoci pre svoje jedovaté účinky mala na svedomí okrem nenarodených detí aj životy mnohých matiek. Lekár Plínius ju preto nazýva *abiga*, t. j. „plod vyháňajúca"; v nemeckých nárečiach ju pomenovali drastickejšie *Kindermord*, „vražda detí". Všeobecne rozšírené bolo však latinské pomenovanie *sabina*, t. j. „rastlina zo Sabínie", z krajiny v strednom Taliansku, odkiaľ sa šírila ďalej.

Napriek všetkým nešťastným koncom slúžila *borievka netata* ako abortívum ešte aj v novoveku. Slávny lekár 16. storočia A. Matthioli darmo karhal jej zneužívanie a žiadal zakročenie úradov. *Borievka netata* si v ľudovej i v oficiálnej medicíne udržala svoje miesto, hoci dnes sa využíva predovšetkým ako súčasť prípravkov na hubenie hmyzu.

Staršie a ľudové slovenské názvy tejto rastliny sú *chvojka, kláštorská chvojka, netata, sabína, senesové drevo* a *klokoč*.

Zdá sa, že pôvodným domácim pomenovaním bola *chvojka*. Praslovanským výrazom *chvoj*, príp. jeho derivátmi typu *chvoja, chvojka, chvojina* sa takmer vo všetkých slovanských jazykoch označoval konár ihličnatých stromov (Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968, s. 211). Sekundárne sa nimi mohli nazývať aj druhy s osobitne vyvinutým ihličím, napr. *borovica, borievka netata*, prenesene aj *mliečnik chvojkový (Euphorbia cyparissias L.)*.

Dvojslovné názvy typu *kláštorská chvojka, kláštorná chvojka, kláštorská borievka*, s ktorými sa stretávame predovšetkým v starších slovensky písaných herbároch, dosvedčujú, že táto rastlina sa podobne ako iné cudzokrajné, a najmä v liečiteľskej praxi používané rastliny pestovala v kláštorných záhradách.

Pravdepodobne veľmi starobylé je pomenovanie *netata*, v slovenských nárečiach aj *netáta, netátal, retáta*. Podľa názoru poľského etymológa Brücknera ide o tzv. tabuové označenie. Rastliny, o ktorých sa verilo, že sú obdarené nadprirodzenou mocou, sa pri čarodejných praktikách, z poverového strachu, aby túto moc nestratili, neoznačovali pravým menom, ale náhradným tabuovým výrazom, ktorý mal slúžiť na oklamanie zlých démonov. V našom prípade to bolo spojenie *nie tá to*, rozumej „nie tá to jest". Takéto názvy dostávali v slovenskom prostredí rôzne rastliny obdarené podľa starých

povier magickou silou, na Slovensku napr. tajomný *plavúň (Lycopodium L.)*, nazývaný miestami takisto *netata, netáta,* alebo *luskáč záhradný (Cynanchum vincetoxicum [L.] PERS.)* s tabuovým označením *netója,* t. j. „nie tá to je", alebo *tolita,* t. j. „to-li tá (jest)?"; po poľsky sa táto rastlina nazýva aj *tojeść,* to značí „to jest".

V starších slovenských pamiatkach ojedinele sa vyskytujúce pomenovanie *senesové drevo* je zrejme kalk stredonemeckého *Sennenbaum.* Výrazom *senes,* z lat. *senna,* sa bežne označovala *kasia pravá (Cassia acutifolia,* nem. *Sennenkassie),* ktorej listy sa dodnes používajú ako preháňadlo. Staršie slovenské pomenovanie *matkové lístky* však poukazuje aj na účinky na ženské orgány, a tým pravdepodobne aj na cestu prenesenia názvu *senes* na *borievku netatu.*

Podobne názov *klokoč* bol prenesený z *klokoča perovitého (Staphylaea pinnata L.).*

Pri tvorení novodobej slovenskej botanickej nomenklatúry sa starý domáci výraz *netata* uplatnil ako pomenovanie druhu, kým názvom *borievka* sa tento druh zaraďuje do botanického rodu borievok. Druhový názov je domáceho, slovenského pôvodu, a preto sa slabika *ne-* vyslovuje mäkko: *ňetata.*

M. Majtánová

Nadnes, nie prednes

Slovník slovenského jazyka II (s. 227) uvádza príslovku *nadnes* a spracúva ju takto: *nadnes* prísl. na dnešný deň, na dnešok: *Nadnes bude toho dosť.* (Bod.) *Zavolal síce nájomnice nadnes, ale nedbá o ne.* (Tim). Príklady ukazujú na kontextové použitie časovej príslovky *nadnes.*

Z jazykovej praxe poznáme ešte takéto bežné spojenia: *to by bolo nadnes všetko, nadnes to stačí, lístky do kina, do divadla, na predstavenie, na futbal, na zápas nadnes* atď. Vo všetkých spomenutých príkladoch možno časovú príslovku *nadnes* nahradiť predložkovým výrazom *na dnešok: to by bolo na dnešok všetko, na dnešok to stačí, lístky do kina na dnešok, lístky do divadla na dnešok ...*

Inú obmenu vyjadrenia príslovkového významu obsiahnutého v slovku *nadnes* (aspoň v daktorých, nie vo všetkých prípadoch) by bolo možné dosiahnuť transponovaním časovej príslovky do časového prídavného mena *dnešný: lístky na dnešné predstavenie, na dnešný zápas, na dnešný futbal.* Spojenia *lístky na dnešné divadlo, kino* znejú veľmi nezvyčajne. Z príkladov vyplýva, že prídavné meno *dnešný* v uvedenom časovom význame možno dobre spájať s výrazmi označujúcimi dej, činnosť, udalosť, akciu. Porov. príklady *dnešný výlet,*

dnešné predstavenie, dnešný zápas, dnešné školenie, dnešné zasadanie, dnešný futbal ap.

Časové určenia s príslovkou *nadnes* a predložkovým spojením *na dnešok* sú v slovenčine ustálené (tak, ako je to napr. v spojeniach *pamiatka na celý život, na začiatok to stačí* a i.). Preto nás prekvapila príslovka *prednes* v jednej relácii rozhlasu v takomto kontexte: *To by bolo prednes* (či *pre dnes*) *všetko.* Náležité je: *To by bolo nadnes všetko.* V niektorých jazykoch síce poznáme v tejto funkcii aj predložku *pre,* napr. v nemčine je *für: ein für allemal* (= raz navždy), *für heute* (= nadnes), v češtine je *pro dnes, pro dnešek,* ale aj *nadnes,* no z dôvodov, ktoré sme uviedli vyššie, treba v spisovnej slovenčine používať ustálenú príslovku *nadnes* (prípadne predložkový výraz *na dnešok*).

M. Ivanová-Šalingová

SPRÁVY A POSUDKY

Fyziologická fonetika pre vysokoškolákov

(DVONČOVÁ, J.: Fyziologická fonetika. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 160 s. + 48 s. obrazovej prílohy.)

Je potešiteľné konštatovať priaznivý vývin slovenskej fonetiky od vydania *Atlasu slovenských hlások* (1969), v ktorom sa zhrnuli výsledky súčasného základného fonetického výskumu slovenských hlások. Odvtedy sa objavili ďalšie práce, v ktorých sa tvorivo využili poznatky z Atlasu slovenských hlások aj v širších súvislostiach. Chýbala však a dosiaľ chýba súborná vysokoškolská učebnica fonetiky s celoslovenským využitím, ktorú začas s istými korektúrami suploval komplexnejšie koncipovaný *Úvod do fonetiky slovenčiny* (Bratislava, SPN 1970) od O. Kajanovej-Schulzovej a skriptá *Úvod do fonetiky slovenčiny I* (3. vyd. Bratislava, SPN 1973) od J. Dvončovej, prinášajúce okrem niekoľkých nevyhnutne potrebných strán o akustike reči vlastne detailnejší pohľad na časť problematiky fonetických vied — na fyziologickú fonetiku.

Výsledkom mnohoročného cieľavedomého úsilia v tejto oblasti je aj najnovšia monograficky spracovaná knižka poprednej slovenskej fonetičky J. Dvončovej s názvom *Fyziologická fonetika,* ktorá je opäť určená i študentom filológie na filozofických a pedagogických fakultách. Užitočná bude zaiste aj pre učiteľov jazykov iných škôl a rozmanitých jazykových kurzov, lebo je koncipovaná ako práca zo všeobecnej fonetiky. Pravda, na kompletnú učebnicu podľa najnovších vysokoškolských učebných osnov slovenského jazyka sa bude musieť ešte čakať dlhší čas. Práve preto treba privítať prvý a dôležitý krok v tomto smere, ktorý urobila J. Dvončová.

Ako naznačujú aj názvy ťažiskových častí *(II. Orgány generujúce a percipujúce rečový signál, III. Lingvistický aspekt vo fonetike)*, štruktúra Dvončovej *Fyziologickej fonetiky* je dôkladne premyslená jednak vo vzťahu k fyziológii a iným nelingvistickým disciplínam a jednak vo vzťahu k jazykovede. Do tejto stavby logicky zapadá aj záverečná časť *(IV. Fonetický výskum z fyziologického a organogenetického aspektu)* a doplnkový obrazový materiál.

Nesporným prínosom práce je fakt, že za fyziologickú fonetiku sa tu pokladá tá oblasť výskumu fonetických vied, ktorá je zacielená na utváranie zvukového rečového signálu v istom jazykovom kóde, na problematiku jeho spätnoväzbových mechanizmov a ďalej na rečovú ontogenézu a na poruchy týchto procesov. Takáto koncepcia ako celok je vysvetliteľná profesionálnymi záujmami J. Dvončovej aj o vývin detskej reči v predškolskom veku a o rečové poruchy, čo dokumentovala celým radom pozoruhodných štúdií a ako spoluautorka knižnej publikácie *Fonetika a metodika nápravy chybnej výslovnosti* (s obrázkovými testmi, Bratislava, SPN 1975). Z hľadiska poslania príručky treba s Dvončovej koncepciou fyziologickej problematiky súhlasiť. Škoda len, že v knihe nie je práve kapitolka o základných poruchách reči, ktorú by príp. mohli nahradiť poznámky pri opise jednotlivých hlások, ako sa to robí čiastočne na s. 117 a 118 (laterálny a interdentálny sigmatizmus). Iba na okraj pripomíname, že aspoň minimálne informácie v tejto oblasti dnešný poslucháč učiteľstva potrebuje aj pre svoju budúcu prax, lebo ešte stále nestačí odborná diagnostická prevencia rečových porúch v školách. Ako ukázali výskumy doc. Langsteina z Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici, napriek logopedickej starostlivosti o deti predškolského a školského veku dostáva sa pomerne vysoké percento študentov na vysokoškolské učiteľské štúdium s rečovými chybami (najviac sigmatizmus a rotacizmus) a čo je zarážajúce, aj na filologické odbory vrátane slovenského jazyka a literatúry, hoci pre prijímacie konanie na stredných pedagogických školách platia v tomto smere aj u nás prísnejšie predpisy.

V úvodnej časti *(I. Fonetika a fyziologická fonetika)* sa stručne uvádza vývin fonetického bádania, ďalej sa podáva a vysvetľuje definícia fonetiky a na pozadí fonetických vied sa vyčleňuje pojem fyziologickej fonetiky s hlavnými zložkami (organogenetická fonetika, neurofonetika, rečová ontogenéza, percepčná fonetika a patofonetika). Kapitola o otázkach zvukovej komunikácie zvierat patrí vlastne do všeobecnej problematiky zvukového dorozumievania, ktorou sa nezaoberá iba jazykoveda. Ide teda o atraktívnu i dosť aktuálnu tému, lebo principiálne osvetľuje aj niektoré otázky ľudskej reči. V záverečnej kapitole prvej časti o niektorých teoretických otázkach výskumu rečovej činnosti (spracovanej v dosť koncíznej podobe) by azda nebolo zaškodilo niekoľko schematických ilustrácií, aby sa čitateľovi priblížila náročná problematika fungovania rečovej komunikácie.

Za kladnú črtu autorkinej roboty pokladáme jej konfrontačný spôsob spracovania problematiky v druhej a tretej časti knihy vychádzajúci z bohatej tradičnej i najnovšej odbornej literatúry. Obe časti sú dostatočne prehľadné a autorke sa v nich podarilo vystihnúť podstatu vykladaných javov. Z tejto pravidelnosti vybočujú iba kapitoly o spoluhláskach a spoluhlás-

kových typoch, kde sa konfrontačný spôsob spracovania nepoužil v širšom rozsahu: vychádza sa tu okrem jednej výnimky len z československej fonetickej literatúry a miestami sa porovnáva slovenský materiál s českým. Natíska sa otázka, či v práci, ktorej výklady majú všeobecnofonetický charakter, by nemali byť údaje o konsonantickom systéme rozšírené aspoň o elementárne poznatky z iných jazykov (aspirácia, interdentálne spoluhlásky a pod.). Veľmi vhodný príklad na takýto postup je na s. 112 o vývine sonórnych spoluhlások. Na niektorých miestach (napr. pri spôsoboch artikulácie jazyka na s. 53 i prehľade všetkých artikulačných oblastí na s. 54) sa mohli výklady doplniť nákresmi. Inak druhá a tretia časť knihy sú primerane dokumentované obrazovou prílohou, kde sa v podstatnej miere využíva materiál od viacerých autorov. Niektoré obrázky nie sú autorizované, predpokladáme, že ide o materiál z vlastných výskumov autorky. Žiada sa pripomenúť, že k obrázkom č. 1 a 2., na ktorých je zobrazený Kempelenov hovoriaci stroj a jeho činnosť pri výslovnosti spoluhlások *b, d,* chýba komentár. Takto, bez opisu príslušných častí a vysvetlenia ich činnosti, sa stráca informačný efekt obrázkov, s ktorým sa akiste pôvodne rátalo.

Ak sa v minulosti žiadalo, aby autor v monografickej práci tohto typu uvádzal aj výsledky vlastného výskumu, treba pripomenúť, že Dvončovej *Fyziologická fonetika* spĺňa aj túto požiadavku. Nemáme, pravda, na mysli iba autorské prevzatia z Atlasu slovenských hlások, ktorého spoluautorkou bola aj J. Dvončová (navyše niektoré pohľady v posudzovanej práci sú nové), a potrebné poznámky (napr. o hlasovom začiatku, o laterálnom a interdentálnom sigmatizme, o samohláske *e* z hľadiska farby v ontogenéze, o pretrvávajúcom mylnom chápaní sykaviek *š, ž* ako mäkkých spoluhlások atď.), lež predovšetkým závažné fundamentálne teoretické otázky. K ním patrí veľmi zaujímavý artikulačný jav — genetická koartikulácia a problematika artikulačnej bázy, resp. najmä záver o obsahu opisu artikulačnej bázy a s tým súvisiaci pojem rečového systému, ktorý sa autorke podarilo výstižne formulovať v definícii ako „systém všetkých rečových stereotypov zahŕňajúcich proces generovania zvuku aj spätnoväzbovej kontroly, ktorý sa vypracoval v sociálnej skupine používateľov istého jazyka na podklade sluchovofonačného reflexu a ktorý fixuje aj zákonitosti jazykového systému, čo je dôsledok pevnej dialektickej spätosti obidvoch systémov v procese ľudskej rečovej komunikácie."

Pozitívne hodnotíme zaradenie kapitoly o slabike, kde sa zdôrazňuje z aspektu fyziologickej fonetiky názor, ktorý tvorí bázu tzv. motorickej teórie fungovania rečového procesu, že základnou jednotkou rečového procesu je slabika. To isté možno konštatovať o inštruktívne spracovanej kapitolke *Suprasegmentálne javy,* hoci sa v nej vychádza, pochopiteľne, z akustického lingvistického hľadiska (autorom rozdelenia prozodických vlastností slovenčiny na časové, silové a tónové modulácie je J. Sabol).

Záverečná, štvrtá časť o fonetickom výskume z fyziologického a organogenetického aspektu je metodicky najprístupnejšia. V druhom vydaní by sa predsa len mala doplniť aspoň niektorými modernými súčasnými metódami, aj keď si uvedomujeme ťažkosti, ktoré z takejto požiadavky vyplývajú. Treba súhlasiť aj s požiadavkou, aby sa metódam organogenetického a fyziologicky orientovaného výskumu venovala osobitná práca.

Dvončovej *Fyziologická fonetika* je moderne koncipovaná a spoľahlivo spracovaná vedecká monografia, čo však nijako neprekáža, aby sa mohla stať užitočnou ako pracovná pomôcka pre študentov, ktorých autorka pozná aj ako vysokoškolská učiteľka.

E. Tvrdoň

Ukážkový zväzok Slovníka slovenských nárečí

(Slovník slovenských nárečí. Ukážkový zväzok. Bratislava, Veda, vydavateľstvo Slovenskej kadémie vied 1980. 284 s.)

Jedným z výsledkov dlhoročnej práce slovenských dialektológov je *Ukážkový zväzok Slovníka slovenských nárečí,* ktorý pripravil na posúdenie odbornej a širšej verejnosti kolektív dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. V tejto publikácii máme možnosť zoznámiť sa s celkovou koncepciou pripravovaného *Slovníka slovenských nárečí,* s jeho poslaním, ktorým je podať „jasný obraz o bohatstve, výraznosti i územnej diferenciácii nárečovej lexiky" (s. 8). Už sama potreba zachytiť nárečovú lexiku a priblížiť verejnosti jej odlišnosť od spisovnej slovnej zásoby, ako i zhodu s ňou poukazuje na naliehavosť tejto spoločenskej úlohy, na význam jazykovedného výskumu v tejto oblasti. Napriek tomu, že z jednotlivých nárečových oblastí máme viacero monografických prác, dosiaľ nám v slovenskej dialektológii chýbala práca, ktorá by synteticky spracúvala lexiku slovenských nárečí.

Pozitívne treba hodnotiť skutočnosť, že autori pri vypracúvaní hesiel pozorne spracovali nielen slová rozšírené vo všetkých nárečiach, ale aj slovnú zásobu územne diferencovanú a neunikli im ani lexikálne jednotky zhodné so slovnou zásobou spisovného jazyka (pozri s. 17). Bolo by však treba, aby v konečnej podobe *Slovníka slovenských nárečí* venovali jeho autori i týmto slovám viac pozornosti. V ukážkovom zväzku napr. pri heslovom slove *astra* (s. 85) nie je uvedená exemplifikácia z nárečových textov napriek tomu, že je táto lexikálna jednotka rozšírená na celom území Slovenska. Rovnako by bolo treba doplniť napr. i pri heslovom slove *dedko*[2] (s. 117) významy tohto slova (1. žalúdok naplnený krúpami a posekanou pečeňou; 2. zemiak upečený v šupe) exemplifikáciou. Málokto by sa síce opovážil pochybovať o tom, že tieto významy nie sú alebo neboli v Bošáci (pri prvom význame) či Maríkovej (pri druhom význame) doložené, ak sa však pripravuje do tlače také rozsiahle dielo, akým je *Slovník slovenských nárečí,* mali by sa v ňom ilustrovať všetky uvedené významy (porovnaj napr. s heslom *klát,* s. 180). A pozornosti nesmú uniknúť ani detaily v exemplifikácii. Pod heslom *dážď* (s. 115) je v texte doklad *velkí dáš* (= dážď, Ľuboreč, LUČ) napriek tomu, že iné doklady (od vyše deväťdesiatročného informátora) z uvedenej lokality dokazujú mäkkosť *ľ (ftedi boľi páňi veľkí; dávaľi to do takíh veľkíx kotlou).*

I keď autori ukážkového zväzku poukazujú na s. 40 a 41 na rozdielnu úlohu exemplifikácie, nazdávame sa, že ak je pri jednom heslovom slove

(napr. *baba*, s. 88 a n.) uvedená exemplifikácia pri každom z jeho významov, v konečnej podobe *Slovníka slovenských nárečí* by tak mali autori urobiť aj v spomenutých prípadoch. Zo všeobecného hľadiska ide totiž o dokladový materiál, ktorý nielenže má svoju hodnotu ako dôkaz existencie danej lexikálnej jednotky v slovenských nárečiach, ale ktorý v takejto podobe nebol publikačne zverejnený. *Slovník slovenských nárečí* bude totiž neodmysliteľnou pomôckou nielen pri štúdiu slovenskej dialektológie v školách, ale aj pri ďalšom vedeckom výskume u nás i za hranicami. A ak si uvedomujeme fakt, že slovenské nárečia sú vystavené ustavičnému tlaku spisovnej reči, v budúcnosti budeme musieť uvažovať viac o používaní spisovnej normy v nárečovom prostredí ako o fungovaní nárečia v jeho pôvodnej podobe. V istých nárečových oblastiach je tento jav v súvislosti s industrializáciou a masovou komunikáciou badateľný už i dnes. Čím hlbšie restrospektívne sledujeme nárečový materiál, tým priezračnejšie sa v ňom odrážajú jeho charakteristické črty a práve týmto faktom treba venovať zvýšenú pozornosť i pri nárečovom výskume a zostavovaní rozsiahlych dialektologických prác. Nárečová lexika je totiž vzácnym prameňom i pri výskume dejín a vývinu spisovnej slovenčiny a v budúcnosti si ho hádam bez takých príručiek, akou má byť *Slovník slovenských nárečí*, ani nemožno predstaviť.

Štylistická charakteristika nárečovej lexiky má v dialektologickej slovníkovej práci svoje osobitné problémy. Napriek tomu, že aj v nárečovom prostredí možno už dnes v súvislosti s verejným stykom hovoriť o používaní spisovného jazyka, v súkromných prejavoch expresívno-emocionálneho charakteru je mnoho svojských čŕt. I túto problematiku vyriešili autori *Ukážkového zväzku Slovníka slovenských nárečí* naozaj dobre. Zobrali totiž do úvahy aj fakt, že „niektoré lexikálne jednotky dostávajú isté emocionálne zafarbenie iba vo zvláštnom kontexte" (s. 22). Pozitívne treba hodnotiť i skutočnosť, že zostavovatelia a autori *Ukážkového zväzku Slovníka slovenských nárečí* neobišli ani frazeologické spojenia (voľné a ustálené spojenia) i lexikálne spojenia majúce jednoslovný ekvivalent (*hlboká cesta* — záp. Slovensko = závoz; *babe lisce* — vých. Slovensko = skorocel, s. 34).

Pomocný aparát, skratky nárečových oblastí, jednotlivých nárečí aj všeobecné skratky sú prehľadnou pomôckou, ktorá umožňuje primerane zaradiť príklady zo slovenských nárečí. V *Ukážkovom zväzku Slovníka slovenských nárečí* nie sú zverejnené len teoreticko-metodologické východiská pripravovaného celonárodného nárečového slovníka. Je v ňom predovšetkým utriedená časť cenného nárečového materiálu, ktorý v konečnej podobe po spracovaní uvedenými metódami splní svoju úlohu tak, že doplní obraz slovenskej lexiky a popri Slovníku slovenského jazyka a pripravovanom slovníku z predspisovného obdobia sa stane neodmysliteľnou súčasťou našich poznatkov o vývine a terajšom stave slovnej zásoby slovenčiny. Bude to neoceniteľná pomôcka nielen pre pedagógov, ale aj pre vedeckých pracovníkov v slovenskom i celoslovanskom meradle.

P. Žigo

SPYTOVALI STE SA

Ustupujú jednočlenné vety? — Z listu Michala Turana vyberáme otázku, či sa v súčasnej slovenčine zmenšuje význam jednočlenných viet. Poukazuje na niektoré konštatácie školských gramatík a učebníc, kde sa píše, že jednočlenné vety ustupujú do pozadia, lebo sa namiesto nich používajú dvojčlenné vety.

V tomto liste sa nadhadzuje dôležitá otázka, lebo ide o dynamickosť syntaxe súčasného spisovného jazyka. Pretože naša odpoveď má byť stručná, musíme začať vlastne záverom, že ide o pomerne zložitý problém. Najvhodnejšie je dať takú odpoveď, ktorá sa dá využiť aj v praxi.

Najprv by sme chceli upozorniť, že treba vziať do úvahy štýlové rozvrstvenie jazyka. V odbornom štýle je to tak, že prevažujú dvojčlenné vety, ba až tak, že sa jednočlenné vety vyskytujú iba výnimočne. Ale v iných oblastiach rečovej komunikácie je to ináč. Napríklad v spravodajstve sa používajú isté typy jednočlenných viet veľmi často. Dokonca možno jednoznačne tvrdiť, že tu pribudol nový typ jednočlenných viet, v jadre ktorých je sloveso *dôjsť,* resp. *dochádzať* s predložkovou väzbou *k niečomu,* napr. *dôjsť k vražde, dochádzať k nepokojom.* Sú to vety ako: *V starej bani došlo k výbuchu plynu. — Vo väznici došlo k vzbure. — Po rokovaní má dôjsť k dohode. — Usilujeme sa, aby nedošlo k roztržke.*

Ako vidieť, v súčasnej spisovnej slovenčine sa rozličné vetné typy využívajú funkčne, pričom sa syntaktická stavba jazyka vlastne spresňuje a zmenšuje. A situácia je rozličná v jednotlivých sférach jazykovej komunikácie.

J. Ružička

Stojí vonku, či stojí von? — A. Ďurišová z Bratislavy: „Chcela by som vedieť, ktorá z viet je správna: *Tvoja matka stojí vonku,* či *Tvoja matka stojí von.* Vo svojom okolí som sa stretla s obidvoma vetami."

V otázke našej čitateľky ide vlastne o to, či sa v uvedenej vete má použiť príslovka *vonku* alebo príslovka *von.* Aby sme mohli odpovedať na nastolenú otázku, musíme poznať významy obidvoch prísloviek. V obidvoch prípadoch ide o príslovky miesta. Príslovka *von* označuje predovšetkým miesto ako cieľ, smer, kde alebo pokiaľ dej smeruje, a jej význam je „smerom z vnútra, z nejakého priestoru" (pozri Slovník slovenského jazyka V, s. 145). Príslovka *vonku* má podľa toho istého slovníka (s. 147) význam „mimo domu, mimo ľudského obydlia; mimo nejakého uzavretého priestoru" a označuje miesto, na ktorom sa dej odohráva. Teda príslovka *von* vyjadruje smerovanie deja, kým príslovka *vonku* vyjadruje statické miesto deja. Keďže vo východiskovej vete *Tvoja matka stojí vonku/von* sa slovesom *stáť,* resp. jeho tvarom *stojí* nevyjadruje pohyb, ale naopak stav, nemôžeme pri ňom použiť príslovku *von* vyjadrujúcu smerovanie. Preto v uvedenej vete obstojí iba príslovka *vonku,* ktorá vyjadruje statické miesto, na ktorom sa dej odohráva. Z dvoch alternatívnych viet, ktoré sme uviedli na začiatku, je teda správna veta *Tvoja matka stojí vonku.* Treba však ešte dodať, že v niekto-

rých slovenských nárečiach má príslovka *von* aj význam „vonku", označuje teda miesto deja. Z týchto nárečí potom preniká do spisovných prejavov používanie príslovky *von* aj v tomto miestnom význame. To vlastne zachytáva aj Slovník slovenského jazyka, keď pri príslovke *von* zaznačuje aj význam „vonku", pravda, v tomto význame ju hodnotí ako krajovú, teda inak by sme mohli povedať nárečovú s väčším územným rozšírením.

V tejto súvislosti ešte doplňame, že príslovku *von* môžeme použiť vtedy, keď sa vo vete vyskytuje sloveso pohybu, napr. *ísť, bežať, rozbehnúť sa, vyjsť* teda *Tvoja matka ide (beží, rozbehla sa, vyšla) von.*

Našej čitateľke môžeme na položenú otázku odpovedať jednoznačne takto: Z dvojice viet *Tvoja matka stojí vonku* a *Tvoja matka stojí von* je v spisovných jazykových prejavoch korektná iba veta *Tvoja matka stojí vonku.*

M. Považaj

Predmetová, či predmetná komisia? — K. M. z Bratislavy: „Učitelia sa schádzajú a radia o svojom vyučovacom predmete na spoločných poradách, ktoré nazývajú *predmetové komisie.* Nedávno sme dostali pozvánku na *predmetnú komisiu.* Mám pochybnosť, či je správne nazvať predmetovú komisiu predmetnou".

Predmetový a *predmetný* sú vzťahové prídavné mená slovotvorne motivované podstatným menom *predmet.* Substantívum *predmet* je viacvýznamové slovo a podľa Slovníka slovenského jazyka značí 1. každý hmotný jav, vec, 2. čím sa niekto zaoberá, čoho sa týka istá skutočnosť, napr. *predmet diskusie,* 3. odbor vyučovania, napr. *vyučovací predmet v škole* a 4. vedľajší vetný člen v gramatike (v tomto význame sa slovo predmet v Slovníku slov. jazyka uvádza ako homonymné). Prídavné mená so slovotvornou príponou *-ový* vyjadrujú vzťah k veci pomenovanej v slovotvornom základe: *orechový, pohybový, učebnicový, pamäťový* a i. (Podrobnejšie o významových skupinách adjektív s príponou *-ový* pozri vo vysokoškolskej učebnici Ondrus, P. — Horecký, J. — Furdík, J.: Súčasný spisovný jazyk. Lexikológia. 1. vyd. Bratislava, SPN 1980, s. 123). Do tejto veľkej skupiny prídavných mien patrí aj slovo *predmetový* s významom „vzťahujúci sa na nejaký predmet". V združenom pomenovaní *predmetová komisia* ide o význam „vzťahujúci sa na učebný predmet", napr. *predmetová komisia zemepisu, slovenského jazyka* atď.

Adjektívum *predmetný* patrí do obsiahlej skupiny vzťahových prídavných mien so slovotvornou príponou *-ný,* napr. *obchodný, vedný (veda : ved-ný), rozporný* a i. Význam prídavného mena *predmetný* sa v SSJ opisuje ako „týkajúci sa predmetu". Teda obidve prídavné mená, *predmetový* aj *predmetný,* sú významom zhodné. No rozdielne je ich používanie v reči. Treba povedať, že v školskej oblasti ako odborný názov pedagogicko-didaktických komisií jednotlivých vyučovacích predmetov je pevne zaužívaný názov *predmetová komisia.* Podobu *predmetový* treba uprednostniť v tomto združenom pomenovaní aj preto, lebo slovo *predmetný* sa najmä v administratívnych prejavoch, hlavne v súdnictve, používa aj v inom význame. Napríklad v spojení *predmetná vec* sa adjektívom *predmetná* označuje vec, ktorá je predmetom posudzovania, konania. A tak názov *predmetná komisia* sa môže chápať dvojako:

1. komisia, ktorá sa zaoberá problémami vyučovania istého učebného predmetu, v ktorej sa rokuje o vyučovacom predmete, 2. komisia, ktorá sama je predmetom dajakého rokovania. Preto pokladáme za opodstatnené ostať v oblasti školstva pri ustálenom termíne *predmetová komisia.*

V. Betáková

Hrdinovia Inžinierskej odysey. — E. L. z Trnavy sa nás spýtala: „V 43. čísle Slovenky (z 24. októbra 1980) sa mi v titulkoch k obrázkom na s. 15 nepozdával tvar *odysee* v slovnom spojení *hrdinovia Inžinierskej odysee.* Ako sa skloňuje slov *odysea?*"

Pri vysielaní Dietlovho seriálu *Inžinierska odysea* sa v súvislosti s jeho hodnotením často ohýbalo substantívum *odysea,* žiaľ, nie vždy správne, ako nás na to upozornila aj naša čitateľka. Neistota v používaní tvarov slova *odysea* mohla vzniknúť z dvoch dôvodov: 1. Podstatné mená ženského rodu zakončené na *-ea* sú cudzieho pôvodu a používajú sa zriedkavejšie. 2. Spomínaný seriál sme sledovali na televíznych obrazovkách v češtine, kde sa slová typu *idea, odysea* skloňujú inak ako v slovenčine. Čeština pozná dvojaké skloňovanie týchto slov: skloňujú sa aj podľa vzoru *žena,* aj podľa vzoru *nůše,* preto majú v genitíve singuláru tvary *idey/ideje, odysey/odyseje.*

V slovenčine sa tieto podstatné mená ženského rodu skloňujú podľa vzoru *žena,* len v dat. a lok. sg. majú namiesto *-e,* pádovú príponu *-i: približovať sa ku Kórei, hovoriť o orchidei.* V gen. pl. majú pádovú príponu *-í: kytica orchidei, vyjsť z pokrokových idei.* Všetky ostatné pádové prípony ženských podstatných mien typu *orchidea, idea, Kórea, Lea, odysea* sa zhodujú s pádovými príponami vzoru *žena.* Z toho vyplýva, že aj v gen. sg. môže byť len prípona *-y,* a nie prípona *-e: nositeľ pokrokovej idey, reportáž z Kórey, návšteva u Ley, kvet orchidey, hrdinovia Inžinierskej odysey.*

A. Rýzková

Prezencia — prezentácia. — J. H. z Bratislavy sa spytuje: „Naša organizácia usporadúva z času na čas vedecké konferencie. Ako máme správne pomenovať tlačivá, do ktorých sa zapisujú osobné údaje hostí? Nevieme, či to majú byť *prezenčné,* alebo *prezentačné hárky.*"

Pri rozličných konferenciách a sympóziách je potrebné, aby usporiadateľ získal prehľad o prítomných hosťoch. Na tento cieľ sa účastníci spomenutých podujatí zapisujú po príchode do pripravených hárkov. Uvádzajú do nich svoje meno, vedecké, akademické, pedagogické a iné hodnosti, adresu svojho pracoviska i domácu adresu, prípadne aj ďalšie údaje potrebné pre usporiadateľovu evidenciu.

Otázka, ako správne nazvať činnosť pri získavaní osobných údajov o účastníkoch významných verejných podujatí, je veľmi aktuálna, lebo slová *prezentácia, prezencia* sa z nevedomosti často nevhodne zamieňajú. Z jazykového hľadiska sú správne obidve, odlišný je však ich význam a ten súvisí s rozdielnym odvodzovacím základom.

Slovo *prezencia* súvisí s latinským podstatným menom *praesentia* (prítomnosť), resp. s adjektívom *praesens* (prítomný, súčasný, terajší). *Prezencia* znamená „účasť, prítomnosť". Účasť na rozličných podujatiach sa zisťuje

pomocou prezenčných listín, do ktorých účastníci podujatia zapisujú svoje mená. Adjektívum *prezenčný* je odvodené od slova *prezencia* príponou *-ný* a zmenou hlásky *c* na *č* podobne ako v slovách *akcia — akčný, rotácia — rotačný* a i. Do okruhu slov odvodených od spomenutého základu patrí aj slovo *prézent*. V gramatickej terminológii sa ním označuje prítomný čas.

Slovo *prezentácia* na rozdiel od slova *prezencia* pochádza z latinského slovesa *praesentare* (sprítomňovať, odovzdávať, poskytovať). V slovenčine má slovo *prezentácia* viacero významov. Používa sa napr. v právnickej terminológii — *prezentácia* (vymenovanie) *X. Y. na nejaký úrad,* v peňažníctve — *prezentácia* (predloženie) *zmenky.* Označuje sa ním aj predstavenie, predvedenie — *prezentácia umeleckého diela.* V tomto význame sa v Slovníku slovenského jazyka hodnotí ako knižné slovo (pozri SSJ III, Bratislava 1963, s. 527). Význam súvisiaci s evidenciou účastníkov konferencií, sympózií a iných akcií sa pri hesle *prezentácia* v citovanom slovníku ešte neuvádza, hoci vo vedomí používateľov spisovného jazyka už existuje a nemožno mať proti nemu námietky. Pri konferenciách a sympóziách nejde totiž len o zisťovanie prítomnosti účastníkov (o prezenciu), ale aj o ich predstavenie sa zápisom, o ich registráciu, ako sme spomenuli na začiatku.

Tak ako od slova *prezencia* je utvorené adjektívum *prezenčný,* od slova *prezentácia* je odvodené prídavné meno *prezentačný,* doložené ustáleným dvojslovným termínom *prezentačná pečiatka* (Ide o pečiatku, ktorou sa potvrdzuje príjem nejakého prípisu alebo listiny. Býva na nej uvedený názov organizácie a dátum.)

S latinským slovesom *praesentare* (odovzdávať, darovať) súvisí aj slovo *prezent,* ktoré s obľubou používala staršia generácia namiesto slova *dar.*

Aby sme sa však vrátili k východiskovej otázke: ak ide o zistenie účasti na nejakom podujatí, treba použiť slovo *prezencia* a prídavné meno *prezenčný.* Podstatné meno *prezentácia* sa používa v súvislosti s robením evidencie účastníkov rozličných podujatí. Listiny určené na tento cieľ sa nazývajú *prezentačné listiny.*

E. Rísová

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 15, 1981, č. 2. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane do zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok vo februári 1981. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1981

Cena Kčs 3,—